

ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA İNSAN HAKLARI

Human Rights in Medieval Europe

Seda ÖZMEN*

Öz

İnsan hakları, insanın sadece insan olduğu için sahip olduğu haklar olarak tanımlanmaktadır. Ancak insanlık tarihi boyunca çoğunluğu sömüren küçük bir azınlığın müdahalesiyle, tüm bireylerin bu haklara eşit derecede sahip olması engellenmiştir. Ortaçağ Avrupa'sı siyasi, sosyo-ekonomik ve dini yapısı itibarıyla bu durumun en iyi gözlemlendiği dönemdir. Özellikle Ortaçağ'a hakim olan feodal sistem ve Kilise, Ortaçağ insanının en temel haklarına ulaşmasını engelleyen bir yapı üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan insanın; tanrı, toplum yahut devletten bağımsız olarak evrensel insan haklarına kavuşması modern bir düşüncedir. Bu düşünce, Ortaçağ'ın kurumlarına karşı verilen mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışma Ortaçağ Avrupa'sında insan haklarının durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak dönemin genişliği ve insan hakları çerçevesinin net bir şekilde çizilememesi nedeniyle en görünür hak ihlallerine işaret etmekle yetinilmiştir. Modern insanın uzlaşısı (büyük oranda) sonucunda oluşturulan Evrensel İnsan Hakları

Abstract

Human rights are defined as the rights that a person has only because he is a human being. However, with the intervention of a small minority that has exploited the majority throughout the history of mankind, all individuals have been prevented from having these rights equally. Medieval Europe is the period in which this situation is best observed in terms of its political, socio-economic, and religious structure. The feudal system and the Church, which dominated the Middle Ages in particular, were built on a structure that prevented the people of the Middle Ages from achieving their most basic rights. In this regard, it is a modern idea for a man to achieve universal human rights regardless of God, society, or the state. It arose as a result of the struggle against the institutions of the Middle Ages. The study aims to assess the state of human rights in Medieval Europe. However, due to the breadth of the period and the inability to clearly outline the human rights framework, it was enough to point out the most visible rights violations. Examples have presented in the context of human rights defined by the Universal Declara-

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, sadaozmen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9235-4476>.

Bildirgesi'nin tanımladığı insan hakları bağlamında örneklendirmelere yer verilmiştir. Buna göre; özgürlük ve eşitlik gibi temel hakların feodal sistemde, düşünce ve inanç özgürlüğünün ise Kilise kurumu karşısındaki durumu karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Ortaçağ, Kilise, Feodalizm.

tion of Human Rights, which was created as a result (to a large extent) of the consensus of modern man. Accordingly; the situation of fundamental rights such as freedom and equality in the feudal system and freedom of thought and belief in the face of the Church institution has been evaluated by comparing.

Key Words: Human Rights, Middle Ages, The Church, Feudalism.

GİRİŞ

Düşünce itibarıyla insan hakları, Ortaçağ'dan modern döneme kadar tüm bireylerin zihninde yer alan bir fikir ve istençtir. Düşünen insan her ne kadar bireysel olarak bu hakların farkına varmış olsa da tarihi seyirde topluluk halinde yaşayan insanın toplumsal şartlarla şekillenen hayatı bu istencini gerçekleştirmesine olanak tanımamıştır.

İnsan zihninden yani doğal yasadan çıkartılabilen insan haklarının ne olduğu ve bunların toplumsal yaşamda ne ölçüde yer alması gerektiği soruları üzerindeki tartışmalar yenidir. Maalesef tarihi süreçte ortaya çıkan hukuki yapılar içinde eşitlik, özgürlük gibi hakların çoğunlukla yer almadığı görülmektedir. Ortaçağ Avrupa'sındaki hiyerarşik yapı ve Kilise¹hâkimiyeti her insanın eşit olarak sahip olması gereken hakların pozitif hukuka yansımaya mani olmuştur. Bu durumda Ortaçağ insanının; rasyonel bir temel üzerine kurulan ve doğal durumdaki özgürlükleri korumayı amaç edinen devlet hukukunun oluşması için Ortaçağ Kilisesi ve feodalizminin çözülmesini beklemesi gerekmiştir. Buradan hareketle, günümüzde siyasi ve hukuki zeminde evrensel insan haklarının tartışılması açısından geçmişin tecrübesi yol gösterici olması bakımından oldukça önemlidir.

I. İNSAN HAKLARI KAVRAMI

Modern dünyada insan hakları denildiğinde akla Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin “Her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmıştır ve birbirine karşı kardeşçe davranır” ilkesi gelmektedir.² Bu ilke 4 Tem-

¹ Makale boyunca yer alan “Kilise” ifadesiyle -aksi belirtilmedikçe- Katolik Kilisesi kastedilmektedir.

² Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği 30 maddelik bildiridir. Maddelerin detayı için bkz . (Timuroğlu, 2007:171).

muz 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin "İnsanlar eşit yaratılmışlardır. Tanrı, onları özlerinden ayrılmaz haklarla bezemiştir. Yaşam, özgürlük ve mutluluk aramak, bu haklardandır. Hükümetler bu hakları sağlamak amacıyla kurulmuşlardır" ilkesinin bir özeti olmakla birlikte 26 Ağustos 1789'da Fransız Kurucu Meclisi'nin yayımladığı "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nin "İnsanlar, özgür ve haklar bakımından birbirine eşit doğar ve öyle yaşarlar" şeklindeki birinci maddesiyle de aynı temele işaret etmektedir: "İnsanlar sırf insan olmalarından dolayı evrensel, devredilemez ve engellenemez haklara sahiptir (Timuroğlu, 2007: 172).

Peki, bu haklar nelerdir? Bu hakların neler olduğu konusunda bazı temel haklar tespit edilmiş olmasına rağmen konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Kuçuradi, insan haklarının temelindeki hak kavramına "talep edilen" in yanı sıra "borçlu olunan" anlamını da katarak insan haklarını insan olan herkese borçlu olunan muamele olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan insan haklarının iki yönüne dikkat çekmektedir; o insanın nasıl muamele görmek istediğine dair talebini içermekle birlikte kişiden diğer insanlara nasıl muamele etmesi gerektiğini de talep etmektedir (Kuçuradi, 2006: 36).

İnsan haklarının çeşitleri bakımından da benzer tartışmalar görülmektedir. İnsanın sahip olduğu tüm haklar insan hakları bağlamında değerlendirilmeyerek, doğrudan korunan ve dolaylı olarak korunan haklar, yahut birinci grup ve ikinci grup temel haklar gibi ayırmalar yapılmaktadır. Doğrudan korunan birincil temel hakların özelliği insanın bunlara sahip olmaması durumunda diğer haklardan hiçbir şekilde faydalanamayacak oluşudur. Güvenlik ve varlığını sürdürme bütün öteki hakların korunması ve kullanımındaki payları nedeniyle temel haklardır. Eğitim, sağlık, çalışma ve barınma hakkı gibi ikinci grup temel haklar ise "her kişinin insan olarak olanaklarını geliştirebilmesini sağlayan ön koşullara ilişkin istemler" olarak devletin kişilere tanıdığı haklar-sosyal ekonomik (ve bazı) siyasal haklar- ve her zaman değilse de çoğu zaman siyasal kararlarla kurulan kamu kuruluşları aracılığıyla dolaylı şekilde korunabilirler (Tepe, 2006: 20-23).

İnsan haklarının ne olduğu ve çeşitleri konusu tartışıla dursun, bu haklar büyük oranda ortak talepleri dile getiren maddelerle detaylandırılmış şekilde çeşitli uluslararası belgelerde ve anayasalarda yerini almış durumdadır. Ancak bu durumun yeni olduğu söylenebilir; zira tarih boyunca en temel haklarından mahrum bırakılan insanlığın doğal haklardan türeyen "insan hakları" na anayasal düzlemde kavuşması

XX. yüzyılı bulmuştur. Bu bakımdan insan haklarının gelişimi, insanlık tarihinin gelişimiyle doğru orantılıdır. Fakat şu da belirtilmelidir ki “insan hakları” terimi XX. yüzyılda kullanılan yeni bir terim olmasına rağmen insana dair hakların daha doğru bir ifadeyle doğal hakların uzun bir süre felsefi, etik ve siyasal bağlamda tartışıldığı görülmektedir (Gürkaynak ve İren, 2016: 330).

A. DOĞAL HAKLAR (HUKUK) BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI

İnsan haklarının kaynağı olarak görülen doğal haklar yahut doğal hukuk, Toku'nun ifadesiyle;

“Aklın ışığıyla öğrenilebilen, rasyonel doğaya neyin uyup neyin uymadığını gösteren ve bu nedenle de emredici veya yasaklayıcı olan, tanrısal iradenin bir buyruğu şeklinde tanımlanabileceği gibi, apriori olarak metafizikten, insanın doğasından ya da adaletin özünden çıkarılan norm şeklinde tanımlanabilir” (Toku, 2006: 9).

Doğal haklar insanın akli ve vicdaniyla ulaşılabilen evrensel akıl ilkeleri olarak görülebilir. Her insan akıl ve vicdana sahip olduğundan doğal haklar doğuştan, değişmez, evrensel ve devredilemez niteliktedir. İnsanın doğal olarak yani kendi doğasındaki akıl ve vicdanı yoluyla ulaştığı doğal hakların özelliklerini Toku altı maddeyle özetlemektedir:

“(i) Doğal hukuk insan tarafından yapılmayan hukuktur. (ii) Gerçekliğin temellerini oluşturan doğa yasasıdır. (iii) Her zaman ve zeminde tüm insanlar için aynı olan hukuktur.

(iv) Doğal olarak bilinebilen moral hukuktur. (v) Değişmez kurallardan ibaret olup insan tarafından keşfedilen hukuktur. (vi) İnsanoğlunun kendi iyiliğine yönelik, kendisine rasyonel rehberlik yapabilecek olan hukuktur” (Toku, 2006: 10).

Doğal hukuk insan haklarının kaynağı olması bakımından toplumsal düzeni sağlayan hukukun da kendisinden türetileceği temel ilkeleri oluşturmaktadır. Devlet kendi koşulları içinde doğal hukuku yorumlayarak kendi yasasını yani pozitif hukuku meydana getirmektedir. Tarihsel süreçte olan hukuk yani pozitif hukukun doğal hukukla çeliştiği, dolayısıyla da insan haklarına aykırı bir takım yasaların hakim olduğu dönemler olduğu görülmektedir. Bu pek tabii pozitif hukukun değişebilir bir kaynaktan geliyor olması ve dönemsel, bölgesel ve kültürel normlarla şekil alabilen mahiyetiyle ilgilidir. Ancak arzu edilen tabii ki pozitif hukukun doğal hukukla do-

layısıyla da insan haklarıyla mümkün olduğunca uyumlu hale getirilmesidir. Devlet yasası değişebilir nitelikteki pozitif hukuk kabuğu içinde evrensel ve değişmez nitelikteki insan haklarını muhafaza etmelidir. Böylelikle doğal hukuk yoluyla ulaşılan insan hakları, devlet yasası ve teşkilatlanmasının temelini oluşturmalı, Kuçuradi'nin ifadesiyle; *devlet insan haklarına saygılı değil, dayalı olmalıdır*" (Kuçuradi, 2006: 36). Bu noktada pozitif hukukun temel ölçütlerine esin kaynağı olmanın yanı sıra doğal hukuk; adalet, eşitlik ve özgürlük gibi temel ilkeler açısından pozitif hukukun denetçisi olmalıdır (Küçükali ve Akbaş, 2016: 66).

Doğa yasasının keşfiyle ulaşılan doğal hukuku, insan doğasının bir parçası olarak gören bakış açısının yanı sıra bu sürece tanrı (yahut tanrılar) tarafından oluşturulan yasanın keşfi gözüyle bakan dini bir yaklaşım da söz konusudur. İnsanı yahut tanrıyı merkeze alan her iki yaklaşımın da ortak noktası ise bu yasaların dünyevi bir otoritenin ürünü olmadığıdır. Buna rağmen tarihi süreçte dini yahut dünyevi bir otoritenin sık sık bu hakları engelleyici tutum ve eylemleri içine girmesi insanlığın insan hakları mücadelesi yolunda büyük bedeller ödemesine neden olmuştur (Gürkaynak ve İren, 2016: 333-334).

Makale konusu gereği Ortaçağ Avrupa'sına bakıldığında Hristiyanlığın Tanrı'sını merkeze alan bir yaklaşımın hâkim olduğu, bu nedenle insanların bu haklar için dini otorite ve kurumlarla mücadele içinde olduğu görülmektedir.

B. İNSAN HAKLARI DÜŞÜNÇESİNİN GELİŞİMİ

Ortaçağ Avrupa'sında insan haklarının genel durumuna bakmadan evvel, tarihsel süreçte insan hakları kapsamında sayılabilecek ve ileride insan hakları düşüncesi için temel oluşturabileceği düşünülen birtakım fikirlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

İnsan hakları düşüncesinin tarihsel gelişimi denildiğinde öncelikle doğal hukuka dolayısıyla doğa yasasına dikkat çeken antikçağ sofistleri akla gelmektedir. Toplumsal ve siyasal anlamda Antik Yunan sofistleri yaşadıkları dönemde (M.Ö. V. yy.) ve yaşadıkları toplumda (site devletleri) mevcut olan toplumsal ve siyasal hiyerarşiye karşı –özellikle köleler ve yurttaş haklarından mahrum yabancılar konusunda- insanların eşit olarak doğduğunu söyleyerek modern insan hakları düşüncesine referans olmuşlardır (Güzel, 2006: 124-126). İnsan haklarının kaynağı olarak doğa yasasının ilk formülasyonu ise stoacılar aittir:

“Evren, akıl ya da akıl prensipleri tarafından yönetilir. Ayrıca akıl sahibi bütün insanlar da bu ilkeye dahil olduklarından, doğal hukuku bilebilir ve ona itaat edebilirler. İnsanlar herhangi bir dışsal zorunluluktan ötürü değil, özgür irade sahibi olduklarından, hukuka itaat ederler. Eğer insanlar akla uygun bir şekilde hareket ederlerse o takdirde doğal hukuku izlemiş olacaklardır” (Toku, 2006: 10).

Stoacıların her insanda bulunan akıl sayesinde doğa yasasına uygun yaşama fikri, o dönem hakim olan siyasal düşünceden ve özellikle de köleliği doğal ve kaçınılmaz olarak gören Aristotelesçi bakış açısından kopuşu göstermektedir. Stoacılar göre insan belli bir siyasal sistemin parçası olmaktan ziyade evrensel bir hukuk sisteminin parçasıdır ve bu sistemde tüm insanlar hukuk önünde eşittir, hakları ise her yerde, her zaman geçerli olan evrensel hukuk tarafından belirlenir. Ancak realiteye bakıldığında stoacıların iddialarının uygulanabilme imkanı bulmadığı, doğal hukukla uyum içinde olmayan toplumsal yasaların varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Romalı Devlet Adamı Marcus Tullius Cicero'nun (M.Ö. I. yy.) düşünceleriyle birlikte Stoacı doğal hukuk düşüncesinin Roma'da da devam ettirildiğini ancak pratikte yine uygulama alanı bulamadığı anlaşılmaktadır. Cicero da Stoacılar gibi herkesin eşitliğini bir ideal olarak savunmuş, bu idealin mevcut yasalarla mümkün merteye sağlanmasını arzulamış ve bir de bu ideale stoacılar farklı olarak tanrı düşüncesini ilave etmiştir. Cicero'ya göre aklın dolayısıyla da doğa yasasının-doğal hukukun kaynağı tanrıdır. Her ne kadar tanrı anlayışı farklı olsa da Cicero'nun doğal hukukun kaynağı olarak tanrıyı-tanrıları görmesi Ortaçağ Avrupa'sının Hristiyanların Tanrı'sını tek iktidar gören bakış açısına giden yolu aralamış ve bu fikir Hristiyan yazarlarca çok daha güçlü şekilde savunulmuştur (Senemoğlu, 2016: 43; Türe, 2006: 29).

II. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA İNSAN HAKLARI

Avrupa'ya Hristiyanlığın hakim olmasıyla birlikte doğal hukuk ile Tanrısal hukuku ilişkilendiren söylemlerin kuvvetlenmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Hz. İsa'dan sonra kutsal taşıyıcılık görevini teslim alan ve Hz. İsa'nın öğretilerini yayarak Hristiyanlığı kurumsallaştıran Aziz Pavlus'un (M.S. I. yy.), “Herkes başındaki yöneticilere tâbi olsun. Çünkü Tanrı'nın izin vermediği hiçbir yönetim yoktur. Ülkeyi yönetenler Tanrı'nın izniyle yönetiyor. Bu sebeple yöneticilere karşı gelen, Tanrı'nın kurduğu düzene karşı gelmiş olur. Böyleleri karşı gelmelerinin cezasını çeker” ve “...yöneticilerinize tâbi olmalısınız. ...” (Havari Pavlus'un Romalılar'a Yazdığı Mektup, 13: 1-2-

5) gibi söylemleri, dini olduğu kadar dünyevi iktidarın da Tanrı kökenli olduğunu vurgulaması ve pozitif hukuka itaati şart koşması bakımından önemlidir (Demir, 2019. 149). Zira kısa bir süre içinde Kilise güçlenerek Avrupa'da dünyevi alanı domine ederek siyasi iktidarların meşruiyetini kendine bağlamıştır.

Düşünceleriyle Kilise'yi etkileyen Hristiyan Teolog Aziz Augustinus'un (M.S. 354-430) da hukuk görüşü benzer çizgidedir. Augustinus'a göre; doğal yasa-doğal hukuk Tanrı iradesinin, yani ebedi yasanın günahkâr insan tarafından algılanmış ve ebedi yasanın bozulmuş biçimidir. Buna ilaveten bir de insanın oluşturduğu dünyevi-pozitif yasa vardır. Böylece Tanrısal yasa, doğal yasa ve dünyevi yasa olmak üzere üç yasa söz konusudur ve dünyevi yasanın adil olması Tanrısal yasaya bağlıdır. Aziz Augustinus da Aziz Pavlus gibi insanın hiçbir zaman tam olarak adil olamayacak olan dünyevi yasaya itaatini savunmaktadır. Bu itaat ve iman neticesinde insan gerçek adaletin tecelli edeceği tek devlet olan Tanrı Devleti'ne kabul edilebilir (Ağaoğulları ve Köker, 1998: 135).

Ortaçağ'ın dini ve siyasi düşüncesinin en önemli isimlerinden olan Aquinumlu Thomas'ın (M.S. 1225-1274) doğal yasayı Tanrısal ve ebedi yasa bağlamında ele alan görüşleri dönemin insan haklarına yaklaşımının teolojik zeminini oluşturmaktadır. Buna göre doğal yasa doğruyu yanlıştan ayırma yetisine sahip akıllı bir varlık olan insanın ebedi ve Tanrısal yasadaki anlayabildikleri ölçüde elde ettikleri ilkelerdir. İnsan doğal hukuka dolayısıyla da insan hakları düşüncesine sınırlı aklıyla ulaşabilir ve bunlardan hareketle topluluk halinde yaşamının bir gereği olarak somut yasalarını-pozitif hukuku türetebilir. İnsanın sınırlı aklı evrensel ve Tanrısal yasanın tamamını kavrayamadığından bunun için Tanrısal bir müdahaleye-yani vahye- ihtiyacı vardır (Ağaoğulları ve Köker, 1998: 215). Doğal yasanın Tanrısal yasaya bağlanması ile Kilise'nin yasaların anlaşılması konusundaki rolü Kilise'yi Ortaçağ'ın en güçlü kurumu haline getirmiştir (Küçükali ve Akbaş, 2016: 69).

Ortaçağ'da insanoğlu aklıyla ulaştığı doğal haklara kavuşma mücadelesini siyasi otoritenin yanı sıra hatta daha fazla Kilise'ye karşı sürdürmek durumunda kalmıştır. Çünkü bu dönemde Kilise siyasi figürlerle çatışmaya girerek büyük oranda dünyevi iktidarı da elinde tutmuştur. Bu nedenle Ortaçağ Avrupa'sında insanın evrensel, devredilemez, dokunulamaz ve devletten önce gelen temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu fikri hakim değildir (Gürkaynak ve İren, 2016: 335; Güzel, 2006: 128).

A. FEODAL TOPLUM VE İNSAN HAKLARI

Avrupa V. yüzyıldan itibaren çeşitli kabilelerin istilalarına maruz kalmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkan bu istilaların neticesinde Avrupa, bir yandan kaos ve anarşinin içine yuvarlanırken; aynı zamanda ticaret ve kent yaşamının bitmesine de şahit olmuştur. Feodal sistem bu yıkımın bir sonucu olarak yeni bir sosyo-ekonomik ve siyasal bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır (Ülgen, 2010: 5).

Batı Roma İmparatorluğu'nu yıkan Germen istilacıların Avrupa'da yeni krallıklar kurmalarından itibaren siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal açıdan bir devlet birliğinden söz edilemediği gibi; Avrupa'daki krallıkların toprak sahiplerinin desteğine ihtiyaç duyan zayıf bir yapı geliştirdiği söylenebilir. Bu idari yapıda halk, devlet liderinden yahut kraldan ziyade toprak sahibi senyöre tabi olmuştur (Gül, 2014: 89). Krallar otoritelerini senyör ve lordlarla paylaşmak durumunda kaldığı gibi, imparator da iktidarını genç ve canlı monarşilere dayatacak kadar güçlü olamamıştır. Bu yeni krallar Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na ve imparatoruna kuramsal olarak biat etmiş olsalar da kendi hâkimiyet alanında, Fransa Kralı IV. Philippe'in (1268-1314) "bir kral kendi krallığında imparator"dur" sözünde olduğu gibi bağımsız bir tutum sergilemişlerdir (Le Goff, 2017: 80-82). Feodalite devletin bireyleri koruma konusunda yetersiz kaldığı bir durumda insanların en yakınındaki yöneticiye bağlanmasıyla şekillenmiş; tıpkı sonsuza dek uzanan bir zincirin halkaları gibi en küçüklerle en büyükleri birleştirmiştir. Yukarıdan bakıldığında ise ülkenin tüm toprakları Tanrı tarafından kendisine verilen kralın topraklarını *fief* (dirlik) adı verilen parçalara ayırarak vassal denilen adamlarına, onların da aynı şekilde topraklarını kendi vassallarına dağıttığı aşağıya doğru genişleyen bir yapı arz etmektedir (Bloch, 2014: 660; Gül, 2014: 98). Feodalite her şeyden evvel toplumun egemen kesimlerinin üyelerini belirli bir hiyerarşi içinde birbirine bağlayan kişisel bağlar bütünüdür. Bu bağlar senyörün vassalına, belirli bir hizmet ve bağlılık yemini karşısında verdiği toprak ayrıcalığına yani "somut" bir temele dayanır. Feodalite en dar anlamıyla bağlılık yemini ve *fief* demektir (Le Goff, 2015: 96). Bu haliyle feodal toplum Bloch'un da dediği gibi hiyerarşik olmaktan çok eşitsiz bir toplumdur. İnsanlar güvenlik kaygısıyla bölgesel yöneticilerin emrine girmek zorunda kalmışlar, bu da döneme özgü yeni bir hukuksal durum meydana getirmiştir (Bloch, 2014: 241, 658).

İnsan hakları açısından değerlendirilecek olunursa feodal dönem; eşitlik ve özgürlük gibi temel hakların yanında; çalışma, mülkiyet gibi ikinci grup haklar bakı-

mından da oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Feodal hukuk Germen ve Roma kaynaklı hukuki kurumların Ortaçağ toplumunun kültürel eritme potasında birleşmesinden oluşmaktadır. Roma kanunları yahut Avrupa'da krallık kuran Germen krallıkların yayımladığı yazılı kanunlar hemen her olayı aydınlatmak açısından yetersizdir. Zira yazılı Roma hukukunun gittikçe yok olmasıyla Ortaçağ Avrupa'sında daha çok sözlü aktarıma dayanan örfi bir hukuk gelişme göstermiştir. Bu hukuk genellikle gümrük vergisi tarifeleri, cezalar, saldırılar yahut suçlara tatbik edilen parasal ve bedensel tazminatlarla ilgili yasalar içermiş olmakla birlikte, tazminatlar suçluların toplumsal statüsüne göre değişiklik göstermiştir (Le Goff, 2017: 32). Yüzyıllar boyu doğal bir şekilde örf ve adetler yoluyla evrim geçiren feodal hukuka dair yazılı derlemeler ancak XII. yüzyıla tarihlenmektedir. Lombard adet ve geleneklerini kaydeden *Libri Feudorum* ve Sakson örf ve adet hukukunun derlemesinden oluşan *Sachsenspiegel* bu metinlere bir örnektir (Bloch, 2014: 187-190; Albertoni, 2017: 183).

Tarihi ekonomi teorisiyle ve ekonomi teorisini tarihle açıklamayı amaç edinmiş Leo Huberman, feodal toplumun; dua edenler, savaşanlar ve çalışanlardan oluştuğunu söyler. *Hem muharip hem rahip*, çalışanın *sırtından geçinir* deyişinde olduğu gibi din adamı ile askeri sınıfı beslemek için çalışan insanlar feodal toplumun asıl emekçileridir (Huberman, 2013: 11- 12). Soylular ve din adamlarının dışında kalan emekçilerin kendilerinin seçmedikleri bir efendisi vardır. Onları korur, ama özellikle onlara emreder ve cezalandırır. Bunlardan serf denilenleri üzerinde efendilerinin her türlü hakka sahip olduğu, geri kalanlarının da efendilerine karşı bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorunda oldukları anlaşılmaktadır.

“Önce askeri yükümlülükler gelmektedir: Uyruklar, şatoda nöbet tutmalı, imdat halinde istihkâmları berkitmeli, vassalların şövalyelerini izlemelidirler; yeterince silahları olmasa da süvari savaşçılara birtakım hizmetleri dokunabilmektedir. Ayrıca, angaryalar vardır: Onarma çalışmalarına katılırlar; şatonun ya da askeri birliğin gereksinmesi için yulaf ya da yiyecek taşırlar. Adli bakımdan tabi durumdadırlar: Senyör mahkemesinde yargılanırlar; mahkeme, zarar görenin zararının giderilmesi dışında bir para cezasına da mahkûm eder onları; zina, büyük bir hırsızlık ya da kasıtlı adam öldürme halinde ise, efendinin insafına terk eder. Son olarak çeşitli edimler: Değiş tokuşta, zahirenin sürümünde, senyörün değermen, fırın ya da sığacağının kullanılması halinde bir haraç öderler. Bazı zamanlarda, senyörüyle adamlarını barındırmak ya da onu karşılayacak ölçüde bir zahire teslim etmek borçları vardır: Konaklama hakkıdır bunun adı. Son olarak, onlar da kendilerini koruyan kişiye “yardım”la yükümlüdürler ve bu koruyucu da para

*ya da yiyecek, evlerinde ne varsa, istediğinde el koyma hakkını kendinde görür.
Düpedüz haraş almaktadır yani” (Tanilli, 2015: 221).*

Yukarıdaki paragrafta detaylandırılan senyörlük hakları karşısında halkın korunma ve barınma ihtiyacının karşılanması, onun pek çok temel hakkını yitirmesine neden olmuştur. Köylüler de serfler de bazı derecelere, hak hukuk bakımından çeşitlilik arz etmekle birlikte; özgür insan, serbest köylü, serf tasarrufu hepsi birçok aşamada iç içe geçmiştir. Her bir sınıfın durumunu net bir şekilde çizmek ve malikâne sisteminin detaylarını ortaya koymak çok güç olsa da feodal dönemde özgür olmayan emeğin bütünü için geçerli bazı temel noktalar tespit edilebilir (Huberman, 2013: 17).

İnsan haklarının en temel ilkesi olan ve Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin “Her insan özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar” şeklindeki ilk maddesinde vurgulanan “eşitlik” hakkı, görüldüğü gibi Ortaçağ feodal sistemi içerisinde herhangi bir karşılığa sahip değildir. Dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar şeklindeki toplumsal hiyerarşinin altında çalışanların da özgür ve serf şeklinde ayrılmasıyla iç içe geçmiş bir eşitsizlikten söz edilebilir.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 2. maddesi; herkesin ırk, din, dil cinsiyet, siyasal ya da başka bir görüş, etnik ya da sınıfsal köken, mülkiyet, doğuş ya da başka bir durum yüzünden, herhangi bir ayırım gözetilmeden bildirmede vadedilen tüm hak ve özgürlüklere sahip olduğunu bildirmektedir. 4. madde de; kimsenin kölelik ve kulluk altına alınamayacağını, köle ticaretinin yasak olduğunu belirtirken, 5. madde hiç kimseye işkence, zulüm yapılamayacağını ve insanlık dışı, onur kırıcı davranışta bulunulamayacağını söylemektedir (Timuroğlu, 2007: 172).

Kölelik ve köle ticareti Ortaçağ'da ortaya çıkmamış, eski çağlardan beri mahkûmiyet ve borçlanma gibi durumların ve savaşların bir sonucu olarak varola gelmiştir. Ortaçağ'da ise köle³ yerini serfe bırakmıştır. Serf kelimesinin Latince “köle” anlamındaki “servus” tan geliyor olması bu bağlantıyı göstermektedir. Ancak ikisi arasında tam bir aynilikten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Serflik ve köleliği birbirinden ayıranlar için Eskiçağ kölelik, Ortaçağ ise serflik dönemi olarak nitelendiril-

³ Ülgen'in şu aktarımı dönemin köle haklarıyla ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir: “Almanlarda köleler özellikle şu cümlelerle anlatılmaktaydı: 1. Köleler, birer zenginlik göstergesiydiler. 2. Kölelerin kişisel hakları yoktur. 3. Onun yok olması yöneticisinin elinde idi. 4. Onun efendisinin yanında olmasının dışında toplumda bir yeri yoktu” (Ülgen, 2020: 56).

mektedir (Ülgen, 2020: 35, 114). Bu bağlamda Huberman'ın sıraladığı gibi serfin köleye göre az da olsa bazı hakları vardır:

“Malikâne beyinin iradesinden bağımsız olarak bir serf, ailesini bir arada bulundurma hakkına sahipti. Köle, her yerde ve her zaman alınıp satılabilecek bir maldı ama serf topraktan ayrı olarak satılamazdı. Lord, malikanesinin mülkiyetini bir başkasına bırakabilirdi, ama bu sadece serfin yeni bir lordu olacağı anlamına gelirdi; serf kendisi toprağında kalırdı. Bu önemli bir farktır, çünkü serfe kölenin hiçbir zaman sahip olmadığı bir çeşit güvenlik sağlıyordu. Ne kadar kötü muamele görse de, serfin ailesi, bir evi ve küçük bir toprağı kullanma hakkı vardı. Serflerin güvenliği olduğu için bazen özgür, ama şu veya bu nedenle meteliksiz, evsiz barksız ve aç-susuz bir adam, “boynuna bir urgan geçirip kafasına da bir mangır koyarak kendini (bir lorda serf olarak) sunardı” (Huberman, 2013: 15-16).

Yukarıda görüldüğü gibi serfin bir köleye göre biraz daha özgür olması, onu köle olma durumundan çıkarsa da, onun insan haklarının kastettiği eşit ve özgür bir birey olmaktan çok uzak olduğu ortadadır.

Malikâneye demirbaş olarak bağlı olan, her türlü üretim aracından özellikle de topraktan yoksun olduğundan angarya biçiminde çalıştırılan ve emek fazlasını vermek zorunda bırakılan emekçi köylü şeklinde tanımlanan serfin bulunduğu malikâne neden ayrılmasına da izin verilmemiştir (Timuroğlu, 2007: 362). Serfin izinsiz bir şekilde toprağı terk etmesi ve ardından yakalanması durumunda yargıç olan senyör tarafından cezalandırılması şaşırtıcı değildir. Zira senyör toprağı terk eden serf yüzünden mali bir kayıp yaşayacağından bu durumu ağır cezalarla engelleme yoluna gitmiştir. Bu durumda senyörü şiddetten alıkoyacak bir güç söz konusu değildir. Feodal dönemde kamu gücünün zayıflamasıyla adalet yetkisi yerel güçlerce ele geçirilmiş, her senyör kendi bölgesinin yargıç haline gelmiştir. Senyörlerin yargılama yetkisi, kralın egemenliği üzerindeki feodal sınırlamaların genişliğine bağlı olarak ülkeden ülkeye değişiklik göstermiş olsa da; her yerde en azından toprağın işlenmesi, resimler, çalışma yükümlülüğü ve köylü işletmeleri konusundaki tüm sorunlar için geçerli olmuştur (Pirenne, 2014b: 76). Genellikle aynî verginin gecikmesi yahut köylünün angaryayı ihmal etmesi gibi durumlar köylünün kendini senyörün- derebeyinin mahkemesinde bulmasıyla sonuçlanmıştır. Yargılamayı yapan derebeyi köylüye dayak, kamçı, zincire vurma ve hapis gibi cezalar vermekten kaçınmamıştır (Agibalova ve Donskoy, 2017: 31).

Ayrıca senyör insan gücünü yitirmek istemediği için, serflerin ya da çocuklarının özel izin almadıkça malikâne dışından evlenemeyeceği yolunda kurallar da getirmiştir (Bloch, 2014: 386; Huberman, 2013: 17). Serfin ölümü durumunda serfe ait malların –var ise- miras olarak ailesine kalmasına engel olan senyör bu malları ancak işletmek üzere varislere yeni bir hizmet anlaşması ve vergi düzenlemesiyle bırakmıştır (Bloch, 2014: 372).

Bu veriler bir bütün olarak düşünüldüğünde; Ortaçağ Avrupası'nda yaşayan bir serfin hukuki durumunun, modern dünyanın ürünü olan Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin: “hiç kimseye işkence, zulüm yapılamayacağı ve insanlık dışı, onur kırıcı davranışta bulunulmayacağı” şeklindeki 5. maddesi, “kendisine suç yüklenen kişi, bağımsız, yansız yargıç önünde yargılanır, hiç kimse yargılama süresinde savunmasız bırakılamaz” şeklindeki 7. maddesi, “kimsenin kendisinin ve ailesinin özel yaşamına karışılmamaz” şeklindeki 12. maddesi, “herkes kendi ülkesinde ya da herhangi bir ülkede oturma hakkına sahiptir ve kişi istediği yere göçebilir, yer değiştirme ve oturma özgürlüğü vardır” şeklindeki 14. maddesi ve evlilik ve mülkiyet hakkını garanti altına alan 16. ve 17. maddeleriyle büyük bir tezatlık arz ettiği görülmektedir (Timuroğlu, 2007: 172-173).

Her ne kadar bu konulardaki tezatlığı giderme konusunda kendi dönemi için çok etkili olduğu söylenemese de uzun soluklu sonuçları açısından önemli bir adım olarak Magna Carta zikredilmeye değerdir. 1215 yılında İngiltere kralının imzalamak zorunda kaldığı “Magna Carta” (Hürriyetlerin Büyük Fermanı) yüzyıllar içinde insan hakları adına atılan adımların ilkinin oluşturmaktadır. Her ne kadar oluştuğu zemin açısından tüm insanların eşitliği ve özgürlüğünü savunma amacı taşımasa da ilk kez bir kralın yetkilerini kısıtlaması ve onu mevcut yasaya uymaya zorlaması sebebiyle Magna Carta “hukukun üstünlüğü” ilkesine ilham oluşturmuş bir metindir. Ortaçağ dinamikleri içinde sonuçları net olarak kestirilemeyen bir kırılma yaratmıştır. Toplumsal gelişme yasaları işledikçe, zamanla, soylulara tanınan hakları, köylüler ve işçiler de istemişlerdir. 1640 İngiliz Burjuva Devrimi, Magna Carta'nın açtığı kapıdan girilerek sağlanmıştır (Timuroğlu, 2007: 213). Bu bakımdan Magna Carta'nın etkisi 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'ne değin pek çok ülkenin Anayasa düzeninde ve hususî hukuk alanında büyük önem kazanan ilkelerin temel taşı olmuştur (İlal, 1968: 210-242).

A. ORTAÇAĞ'DA KADIN HAKLARI

Kadının erkekle eşit ve aynı haklara sahip bir insan olduğu düşüncesinin maalesef yeni olduğu söylenebilir. Ortaçağ Avrupa'sında görülen cinsiyet eşitsizliğinin kökeni ise Eskiçağlara kadar götürülebilir. Doğadaki erkek cinsinin dışıdan güçlü olduğu çıkarımıyla hareket eden Aristoteles toplumsal hayatta ve aile hayatında da doğayı taklit etmenin yani doğa yasasını uygulamanın gerekli olduğunu savunmuştur. Buna göre; eşit olmayan insanların bir araya gelerek oluşturduğu toplumda kadın, erkeğin altında yer almalıdır. Üstün olan aşağıda olanı yönetirken, aşağıda olan da hizmet etmek durumundadır. Aynı şey aile hayatı için de geçerlidir; kadın kocasına tabi olmalıdır (Klapisch-Zuber, 2005: 13; Timuroğlu, 2007: 237). Eskiçağın bu düşüncesi Erken Ortaçağ bilginlerince miras alınmış, özellikle Hristiyan yazarlarca doğa yasasının yani Tanrısal yasanın bir gereği olarak görülmüştür. Hristiyan perspektifinden bakıldığında tüm doğal dünya Tanrı tarafından yaratıldığına göre toplumsal cinsiyet farklılığı da Tanrısal kökenlidir ve değiştirilmeden kalmalıdır. Milano Piskoposu Ambrosius da (M.S. 340-397) kadın ve erkeğin, tabiatın dolayısıyla da Tanrı'nın kendilerine biçtiği yaratılış rollerine aykırı davranması doğru olmadığını belirtmiştir (Smith, 2015: 167- 168). Ambrosius'un görüşlerini dayandırdığı Havari Pavlus da kadının Tanrısal plandaki rolünü şöyle tanımlamaktadır: “*Kadınlar, toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kendi kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır.*” (Korintlilere I. Mektup, 14: 34-35)⁴.

Diğer bir Kutsal Kitap pasajında Havari Pavlus şöyle demektedir: “*Kadın sükûnet ve tam bir uysallık içinde öğrensin. Kadının öğretmesine, erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; sakın olsun. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Âdem değildi, kadın aldatılıp suç işledi. Ama doğum yapıp kurtulacaktır; yeterki, sağduyuyla iman, sevgi ve kutsallıkta yaşasın*” (Timoteos'a I. Mektup, 2:11-12).

Kadının fizyolojik zayıflığından ahlaki zayıflığına yönelik bir çıkarımla Ortaçağ'a taşınan cinsiyet eşitsizliği fikri, Kilise'nin önde gelen din adamlarınca da detaylandırılarak devam etmiştir. Papa I. Gregoryus'un (Büyük Gregorius, M.S. 540-604) “*erkek' azimli ve idrak sahibi kişiyi anlatan sözcüktür, ama 'kadın' zayıf ve idrakten yoksun bir zihne işaret eder*” şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla artık bu düşünce Kilise'nin politikası haline gelmiştir.

⁴ Kutsal Kitap, 3. Baskı, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003.

Ortaçağ'da kadınla ilgili bilgilerin çoğu erkek yazarlardan gelmektedir; özellikle de eli kalem tutan din adamlarından. Ancak ironik olan kadınlarla ilgili yazarların çoğunun toplumsal hayatta kadınlarla yollarının kesişmemiş olmasıdır. Bu bakımdan kitaplardan yahut duyumlardan beslenen yazarların çizdiği kadın portrelerinin garip ve gerçeklikten uzak olması alışıla gelmiş bir durumdur (Klapisch-Zuber, 2005: 17; Dalarun, 2005: 25). Bu durumun en güzel örneklerinden biri, kadının anatomisi üzerinden onun zayıflığını ve hemen her konuda erkeğe tabi bir varlık oluşunu anlatan Sevilalı Isidorus'un (M.S. 570-636) *Etymologiarum sive Originum libri XX* (Etimolojiler veya Köken Üzerine Yirmi Kitap) eserindeki ifadeleridir. Buna göre Isidorus kadını; zihnen disiplinsiz bir beden olarak, iç organları ve özellikle cinsel organları -doğanın rahatsız edici bir gücü- tarafından yönetilen ve insan devamlılığının aracı olduğu için, doğanın, evreni var eden ve düzenini koruyan o aktif gücün bir yaratığı olarak görüyordu. Bedeninin bu zafiyeti onu erkekten daha ahlak-sız yapıyordu (Thomasset, 2005: 51; Smith, 2015: 166).

“Ey kadınlar, Rab’be bağımlı olduğunuz gibi, kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Kilise Mesih’e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar” (Efeslilere Mektup, 5: 22-24). Buyruğu gereğince kadının aile kurumuyla sınırlandırılmış hayatı erkeğe itaat etmesinden ibaret görülmüştür. Yalnızca söylemde kalmayan bu tutum Kilise hukukuyla da desteklenmiş, kocanın karısını terbiye etme ve cezalandırması konusunda bazı hukuki yaptırımlar ortaya çıkmıştır (Opitz, 2005: 262-263).

Kadının kocasına nasıl muamele etmesi gerektiğiyle ilgili öğüt verici pek çok dini eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında *Menagier de Paris* (Parisli Aile Reisi) olarak anılan yazara ait olan eser (M.S. XIV. yy.), yazarın eşinin terbiyesini konu etmesiyle ayrı bir yere sahiptir. Eserin ilk bölümü yazarın genç yaştaki karısının ahlaki ve dini vecibelerine ayrılmışken, ikinci ve üçüncü bölümler genç kadının kocasına karşı vazifelerine odaklanmıştır. Kitap bir bütün olarak değerlendirildiğinde kadının evlilik içindeki vazifesini “kocasını rahat ettirmek” olarak ortaya koymakla beraber, Ortaçağ Avrupa’sında kadının tam boy bir portresini de sunmaktadır. Bu portreye bakıldığında, erkeğe yardımcı rol biçilen kadının; siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatın hiçbir alanında yer almadığı net şekilde görülmektedir (Power, 2019: 143-170).

Hemen hemen bütün bu yasalar kadınların hem aile içindeki hem kamusal alandaki haklarını sınırlayan özel hükümler içermekteydi. En çarpıcı olanı, ailedeki erkeklerin mahcurları muamelesi gören kadınların yasal yeterlikten neredeyse evrensel olarak yoksun oluşlarıdır. Geleneksel Alman yasaları, hem özgür hem köle-hizmetçi tüm kadınları tüm kamusal işlerden ve işlemlerden dışlamaktaydı. Mahkemeye çıkamazlardı; genellikle bir baba ya da koca olan “vasiler”i tarafından temsil edilmek zorundaydılar. Yetimlerin ya da dulların davalarında vasilik erkek soyundan en yakın erkek akrabaya geçerdi. Bu yetkiyi ellerinde tutanlar, sadece tüm yasal işlemlerde kadın mahcur adına konuşma hakkına değil, mallarını kullanma ve elden çıkarma, uç durumlarda ölüm cezasına kadar varan yaptırımlarla yanlış davranışlarını cezalandırma, evliliğini uygun gördüğü şekilde ayarlama ve hatta satma hakkına da sahipti (Opitz, 2005: 257).

İnsan hakları açısından Ortaçağ Avrupa’sındaki kadının durumuna bakıldığında; Ortaçağ insanının kadın ve erkeği eşit olarak görmediği, dolayısıyla da ikisinin aynı haklara sahip olamayacağı kanaatinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu bakımdan Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi’nin ilk maddesindeki “her insan özgür, onur ve haklar bakımında eşit doğar” ilkesindeki “her insan” kapsamına Ortaçağ kadınının dâhil olabilmesi için uzun yıllar geçmesi gerekecekti.

B. KİLİSE VE İNSAN HAKLARI

Kilise, Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra da varlığını sürdürmüş, dahası feodal sistemden beslenerek kurumsallaşmış ve Ortaçağ Avrupa’sının dini ve siyasi hayatını şekillendirmiştir. Bu bakımdan Ortaçağ insanının hakları konusunda Kilise’nin dini ve hukuki yaptırımları bahsedilmeye değerdir. Kilise yahut papalık özellikle yüksek Ortaçağ denilen yani XI. ve XIV. yüzyıllar arasında hâkim bir güç olmuş, zaman zaman papalar imparatorlardan, piskoposlar da prens ve baronlardan daha etkili hale gelmişlerdir (Çoban, 2015: 615).

Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlaşmasıyla birlikte resmîyet kazanan Kilise’nin IV. yüzyıldan itibaren yargılama ve vergi konusunda yararlandığı ayrıcalıklar onun durumunu sağlamlaştırmış, VIII. yüzyıldan itibaren ruhban olmayanları da yargılama hakkının tanınmasıyla birlikte Kilise, halk ve topraklar üzerinde tam bir hâkimiyete kavuşmuştur. Feodal sistemin bir parçası olan Kilise hem hukuki hem de ekonomik olarak güçlenirken, özellikle bağışlarla elde edilen servet sayesinde din adamları bölgesel yöneticilere dönüşmüşlerdir. Buna rağmen X. yüzyıla gelindiğinde

İtalya topraklarının çoğunu elinde tutan Kilise'nin, diğer ülkelerde de büyük mülklere sahip olmasına karşın, siyasi iktidar açısından bakıldığında ekonomik gücüyle orantılı bir yerde olmadığı görülmektedir (Pirenne, 2014a: 53; Bloch, 2014: 525-526; Ağaoğulları ve Köker, 1998: 167).

Kilise'nin siyasi iktidara hâkim olma girişimlerinin XI. yüzyılda Kluni Reformlarını hayata geçiren Papa VII. Gregoryus'un faaliyetleriyle başladığı söylenebilir. Papa VII. Gregoryus dönemin imparatoruna direnerek papalığın dolayısıyla da Kilise'nin hem dini hem de dünyevi iktidara sahip olduğu iddiasını (*Plenitudo potestatis*) dile getirmiştir. Devam eden süreçte Papa III. Innocent (1198-1216) *Vicarius Christi* yani İsa'nın Vekili sıfatını kullanarak papayı Tanrı ve insan arasında bir varlık olarak tanımlayarak teokrasinin en tipik özelliğini göstermiştir. Papa IV. Innocent ise bir adım ileriye giderek papanın otoritesinin sadece Hristiyanları değil bütün insanları, hatta her yarattığı kapsadığını iddia etmiştir (Çoban, 2015: 617).

Bu şekilde büyük bir dünyevi güce dönüşen feodal çağ Kilise'si din adamları yoluyla halkı hem dini hem de dünyevi konularda yönlendirebilme gücüne erişmiştir. Piskopos kenti; din adamlarından oluşan bir kurul ve dini hukukun yardımıyla Hristiyan ilkelerine göre yönetilirken, dini mahkeme sadece din adamlarını ilgilendiren meselelerde değil; bunların dışında kalan halkın evlilik, vasiyetname, medeni durum vb. konularda da yargı yetkisini kullanmıştır (Pirenne, 2014a: 54-55).

Ortaçağ Avrupa'sında Kilise'nin yargılama yetkisinin en önemli aracı aforoz⁵ ve engizisyon⁶ olmuştur. Engizisyon, eskiden beri piskoposların yönettikleri bölgelerdeki gelişmeleri araştırarak (*enquire*) papalığa rapor etmeleriyle başlamış ve Papa IX. Gregoryus (1227-1241) döneminde mahkeme halini almıştır. Kilise'nin gerekli gördüğü durumlarda yargılama yetkisine sahip mahkemenin kararları genellikle seküler idareciler tarafından yerine getirilmiştir (Çoban, 2015: 617-618). Çotuksöken, Kilise'nin denetleme mekanizmasını şu sözlerle anlatmaktadır:

⁵ Latince'si *excommunicatio* olan aforoz Türkçe'ye, Yunanca "dışarıda bırakma, dışarı çıkarma, kovma" mânalarına gelen *aphorozein* sözünden geçmiştir. Topluluğun, kendisine karşı olanlarla ilgili bir savunma vasıtası olan "cemaatten çıkarma" cezasıdır (Şahin, 1988: 412).

⁶ "Bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama" anlamına gelen engizisyon (İng., Fr. ve Alm. *inquisition*) kelimesi, Güneybatı Avrupa'da XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ve bilhassa Hıristiyanlık'tan dönen, dinî esaslara baş kaldıran kimseleri, kısmen de Yahudi grupları yahut konvertoları (Hıristiyanlaşmış Yahudiler) yok etmek maksadıyla kurulmuş, XIX. yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdüren Katolik kilise mahkemeleri ve adli kurumlar için kullanılmış bir terimdir (Demirci, 1995: 238).

“Ortaçağda farklı düşünmenin ortak adı ‘sapkınlıktır’; farklı düşünen bireyler ‘sapkın’ olarak; onların düşüncelerinin ürünü olan düşüncelerse ‘sapkın düşünceler’ olarak değerlendirilmiştir. Son derece sağlam, ayrıntılı bir örgütlenme biçimi olan ve bu örgütlenmede denetleme mekanizmaları çok iyi işleyen Kilise, varlığını tehlikeye sokan, kendisi için bir tehdit oluşturan düşüncelerle, her türlü baskı aracını kullanarak kıyasıya mücadele etmiştir. Güçlü haber alma sistemi ve buna bağlı denetleme mekanizmalarıyla, ‘resmi görüş’ün dışına çıkanları saptama, belirleme ve yargılama Kilise’nin başlıca görevlerinden olmuştur” (Çotuksöken, 2011: 147).

Gerekli gördüğünde bir piskopos kendi idari alanındaki kişi yahut kişileri, papa ise tüm Hristiyanları aforoz ederek dini işlerden mahrum bırakabilmektedir. İmandan dönmek, sapık bir mezhebe mensup olmak veya dalâlete sapsak, papaya saldırdırda bulunmak, kutsal eşyayı saygınlığına yaraşmayan yerlere atmak yahut bulunması gereken yerden başka bir yere nakletmek veya gizlemek, bu davranışları kutsal şeyleri tahkir etme gayesiyle yapmak, günah çıkararak kimsenin doğrudan doğruya dinî nitelikteki sırrını ifşa etmek ve çocuk düşürme suçuna yardımcı olmak aforozu gerektiren eylemler olarak görülmektedir (Şahin, 1988: 413).

Kilise’nin en korkutucu silahı ise engizisyon mahkemeleridir; zira bu mahkemeler yüzyıldan itibaren Avrupada yaygınlaşarak Kathorosçular, Valdocular ve Yahudiler gibi Kilise tarafından tehdit olarak görülen grupları yargılayıp cezalandırmıştır. Buna göre Kilise vaaz ettiği inanca aykırı bir durum gördüğünde bir engizitör (sorgulayıcı) görevlendirerek öncelikle suçlanan kişiyi yahut kişileri baskı yoluyla geri adım attırmaya çalışmaktadır. Bu süre içinde bir itiraf ve pişmanlık ortaya çıkarsa suçlanan kişi yahut kişiler cezadan kurtulmuş olurlar. Ancak geri adım atılmaması durumunda kişi yahut kişilerin suçlamada bulunan tanıklarla birlikte yargılama süreci başlar. Bu sürede kişinin suçunu kabul etmesi durumunda uygun bir ceza aldığı, inkârı durumunda ise kabul edinceye kadar hapis altında tutulduğu, işkenceyle suçunu itirafa zorlandığı görülmektedir. Mahkeme sonucunda; hapis, sürgün, mala el koyma ve kırbaçlama gibi bedensel cezaların yanı sıra ölüm gibi cezaların da verildiği görülmektedir. Engizisyon en geniş etkisini zorla Hristiyanlaştırılan Yahudi ve Müslümanların yaşadığı İspanya’da göstermiştir. İspanya engizisyonu neticesinde 1481-1517 yılları arasında 13.000’den fazla insanın diri diri yakılma cezasına, yaklaşık 200.000 kişinin de başka cezalara mahkûm edildiğini bildirilmiştir. Bu sayının büyük bir kısmını Hristiyanlık’tan sapanlar oluşturmaktaydı. İkinci sırada zorla Hristiyanlaştırılmış, ancak dinlerine dönme eğiliminde olan Yahudiler, üçüncü sırada

da İspanya'nın güneyinde oturan Müslümanlar bulunuyordu (Lambert, 2015: 239; Demirci, 1995: 240).

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin 18. maddesi “Herkesin düşünce, bulunç ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din ya da inancını değiştirme özgürlüğüyle din ve inancını tek başına ya da topluca öğretme, uygulama, tapınma ya da gözetim yoluyla, açık ya da özel olarak açıklama özgürlüğünü içerir”, derken; 5. maddesi de hiç kimseye işkence yapılamayacağını, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamayacağını ve ceza verilemeyeceğini ifade etmektedir (Timuroğlu, 2007: 142, 229).

Ortaçağ'da Kilise'nin; düşünce ve inanç özgürlüğünün karşısında yer alan en büyük engel olduğunu söylemek mümkündür. Kendisi gibi inanmayan kişi ve gruplara insanlık dışı ve onur kırıcı davranışlarla, türlü işkenceler ve şiddet yoluyla susturma ve yok etmeye çalışan Kilise insanlığın temel haklarına tecavüz etmiştir. Maalesef Ortaçağ insanı dini inancını özgürce söyleme ve yaşama imkânına ancak Kilise iktidarının hem dini hem de dünyevi alandaki hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı XV. asırdan sonra kavuşabilecektir.

SONUÇ

Ortaçağ Avrupa'sında hâkim olan feodal yapı, dönemin siyasi, dini, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarına cevaben ortaya çıkmıştır. Bu yapı; sınıflı toplum, serf emeğine dayanan ekonomi ve özgür düşünceyi sınırlandıran Kilise ile karakterize edilmektedir. Ortaçağ'ın karakteristik özellikleri ile modern dünyanın kazanımları sonucunda elde edilen insani değerler karşılaştırıldığında, insan haklarının Ortaçağ Avrupa'sında hiçbir karşılığının olmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. İnsanın, insan olmasından kaynaklı doğal hukuka dayalı hakları, bu dönemde etkili olan aktörlerin (feodal güçler ve Kilise) keyfi şekilde oluşturdukları pozitif hukuk içinde yer almamıştır. Doğal hakların kaynağını kendinde gören güçler, kendi kazanımları adına, insanın evrensel ve genel geçer haklara ulaşımını engellemiştir.

İstilalar, hastalıklar, kıtlıklar ve savaşlar gibi zamanın gereklilikleri neticesinde özgür Ortaçağ insanının en temel hakkı olan yaşam hakkı tehlikeye girmiştir. Bu hakkın peşinden koşan Ortaçağ insanı kendini bir biat kültürü içinde bulmuş, kişisel bağların henüz kamu kurumlarının yerini almadığı bu dönemde “özgürlük” olarak adlandırılan şeyden yararlanmak adına feodal beyin emrine girmek durumunda

kalmıştır. Güvenlik ve varlığını sürdürme gibi temel bir hakka ulaşma konusunda insanın başka bir güce bağımlı olması, kişinin insana özgü olan diğer olanaklarını geliştirmesine de engel oluşturmuştur. Hukuki, siyasi ekonomik alanda sınırlandırılmış bir Ortaçağ insanı ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Ortaçağ kadını da özgürlüğünü erkeğe borçludur. Vassalının efendisine bağlandığı gibi; kadının geçimini, güvenliğini kısacası yaşamını sürdürmesini sağlayan güç olarak erkeğe bağlanması beklenmiştir. Kadının fiziksel farklılığından hareketle erkekle eşit olamayacağı, dolayısıyla da aynı haklara sahip olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Kadın da köle gibi özgürlük şartına bağlı olan temel hak ve özgürlüklerden büyük ölçüde mahrum bırakılmış, bunlara bağlı olduğu erkeğin izin verdiği ölçüde sahip olabilmıştır. Diğer yandan Kilise'ye bağlılığı açısından "inanın bir halk" olarak tanımlanan Ortaçağ insanının hayatı Kilise'nin yönlendirmeleriyle şekillenmiştir. İnsanı ve evreni Hristiyan teolojisi ve eskatolojisiyle açıklayan Kilise söylemi sonucunda, dünyanın geçiciliği ve yanılıcılığına inanan halk, Kilise'nin kendine sunduğu ebedi ve gerçek yaşama odaklanmıştır. Bu durum ebedi kurtuluş ümidiyle hareket eden Ortaçağ insanının yaşadığı dünyaya yönelik hak ve özgürlük taleplerini en aza indirmiştir. Din ve düşünce özgürlüğü adına ortaya çıkan talepler ise dini ve dünyevi alandaki otoritesini sarsabileceği korkusuyla Kilise tarafından şiddetle bastırılmıştır.

Bu durumda bu hakları elde etmek adına düşünsel bir değişim, insani bir mücadeleye ve bunları gerçekleştirmek için de yeterli bir süreye ihtiyaç duyulmuştur. Bu mücadelenin ilk adımı iktidarın gücünü sınırlama teşebbüsünde bulunarak hukukun önemine işaret eden Magna Carta ile atılmış ve bu adımı Ortaçağ sonlarına doğru benzer teşebbüsler izlemiştir. Aynı süreci doğal hukuk öğretisini teolojik amaçları için kullanan Kilise'nin de Avrupa'nın düşünce dünyasında meydana gelen değişim karşısında yaşadığı söylenebilir. Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte zayıflayan Kilise otoritesi karşısında din ve inanç özgürlüğü adına önemli adımlar atılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agibalova, Ye., Donskoy, G. (2017). *Ortaçağ Tarihi*, (Çev. Çağdaş Sümer), İstanbul: Yordam Kitap. Ağaogulları M., Köker, L. (1998). İmparatorluktan *Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Albertoni, G. (2017). Feodalizm, Umberto Eco içinde, *Ortaçağ II* (s. 180-184), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa Tarih
- Bloch, M. (2014). *Feodal Toplum*, (Çev. Melek Fırat). İstanbul: Isık Yayınları.
- Çoban, B. Z. (2015). Papalık ve Ortaçağ, Bayram Ali Çetinkaya içinde, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni II* (s. 601-626), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2011). *Ortaçağ Yazıları*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Dalarun, J. (2005). Ruhban Bakış, Georges Duby, Michelle Perrot içinde, *Kadınların Tarihi II: Ortaçağın Sessizliği* (s. 25-50), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demir, K. (2019). Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 137-151.
- Demirci, K. (1995). Engizisyon, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, 238-241. Ankara: TDV Yayınları.
- Huberman, L. (2013). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürkaynak, M., İren, A. (2016). Modernizm Öncesi ve Sonrası Batı Toplumlarında İnsan Haklarının Kavramsallaştırılması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (23), 329-357.
- Güzel, C. (2006). İnsan Hakları Düşüncesinin Gelişimi, içinde, *İnsan Hakları* (117-142), Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- İlal, E. (1968). Magna Carta, İstanbul Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34 (1-4), 210-242.

- Klapisch-Zuber, C. (2005). Kadınları Dahil Etmek, Georges Duby, Michelle Perrot içinde, *Kadınların Tarihi II: Ortaçağın Sessizliği* (s. 11-24), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2006). İnsan Hakları: Kavramı ve Çeşitleri, içinde, *İnsan Hakları* (29-47), Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- Kutsal Kitap, (2003). 3. Baskı, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Küçükali, R., Akbaş, H. (2016). Bir Haklılaştırma Zemini Olarak Doğal Hukuk, *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*,3 (SI-1), 64-73.
- Lambert, M. (2015). *Ortaçağda Dinsel Sapkınlıklar*, (Çev. Erdem Gökyaran), İstanbul: Kabcı Yayıncılık. Le Goff, J. (2015). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife Güven, Uğur Güven), Ankara: Doğu Batı Yayınları. Le Goff, J. (2017). *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. M.Timuçin Binder), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Opitz, C. (2005). Geç Ortaçağ'da Yaşam, Georges Duby, Michelle Perrot içinde, *Kadınların Tarihi II: Ortaçağın Sessizliği* (s. 255-299), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pirenne, H. (2014a), *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, H. (2014b), *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Power, E. (2019). *Ortaçağ İnsanları*, (Çev. İslam Kavas), İstanbul: Kronik Kitap.
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles, *İnsan&İnsan*, 3(10), 42-63.
- Smith, J. M. H. (2015). *Romadan Sonra Avrupa*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Alfa Tarih
- Şahin, M. S. (1988). Aforoz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, 412-413. Ankara: TDV Yayınları. Tanilli, S. (2015). *Ortaçağ: Feodal Dünya*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tepe, H. (2006). İnsan Hakları Nedir ve Neyin Aracıdır?, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 4 (13-14), 17-26.

- Thomasset, C. (2005). Kadın Doğası, Georges Duby, Michelle Perrot içinde, *Kadınların Tarihi II: Ortaçağın Sessizliği* (s. 51-74), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Timuroğlu, V. (2007). İnsan *Hakları Sözlüğü*, Ankara: Özkan Matbaacılık ve Gazetecilik Ltd. Şti.
- Toku, N. (2006). Hangi İnsan Hakları, Hangi İnsan Onuru?, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 4 (13- 14), 7-15.
- Türe, F. (2006). İnsan Hakları Liberalizmin Tekelinde mi?, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 4 (13- 14), 27-37.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, *Mukaddime*, 1 (1), 1-18.
- Ülgen, P. (2020). *Ortaçağ Avrupasında Kölelik*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.